

A szlovák hungarisztika az ezredfordulón

KAROL TOMIŠ

A szlovák és a magyar irodalom évszázadokon keresztül a közös közép-európai társadalmi és kulturális közegben fejlődött. Így jellegzetes nemzeti sajátosságai mellett több közös vonásuk is van, és az idők folyamán számos kapcsolat és összefüggés alakult ki köztük. E kapcsolatrendszer alakulására, erősödésére vagy gyengülésére jelentős mértékben hatott a két nemzet kölcsönös viszonya. Azonban az ellentétek kieleződése és az érintkezések beszűkülése idején is mindkét oldalon akadtak a kultúra területén tevékenykedő személyek: írók, műfordítók, irodalomtörténészek, kritikusok, akik a szlovák és a magyar nép kölcsönös megértésének és közeledésének ügyét szolgálták a kulturális kapcsolatok ápolása és a irodalmi értékek cseréje útján. Ennek gazdag hagyománya van a szlovák-magyar irodalmi érintkezések történetében.

Említést érdemel például Andrej Sládkovič szlovák romantikus költő és Gáspár Imre magyar író barátsága. Az utóbbi több szlovák verset fordított le magyarra, hogy hozzáférhetővé tegye őket a magyar olvasók számára. A kiváló szlovákista, Sziklay László egész életét a szlovák irodalom és a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok tanulmányozásának szentelte. Szlovák részről az ilyen személyiségek közé tartoznak Pavol Országh Hviezdoslav, Emil Boleslav Lukač és mások.

Az elmúlt nyolc évtized alatt a szlovák hungarológia irodalomtudományi ága a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok nem egy tényét és vonatkozását már feltárta és értékelte. Azonban kezdeteitől napjainkig nagy az aránytalanság a feldolgozásra váró kultúrtörténeti anyag gazdagsága és a vele foglalkozó kutatók csekély létszáma között. Mint önálló tudományág csak a 20. század húszas éveinek második felében alakult meg.

Megalapítója Pavel Bujnák (1882–1933) nyelvész és irodalomtörténész volt. 1900 és 1904 között Pozsonyban elvégezte az evangélikus teológiát. Utána egy évig Lipcsében egészítette ki tanulmányait, ahol filozófiát, esztétikát és orientális filológiát hallgatott. Hazatérése után 1905 és 1908 között a budapesti evangélikus hitközösség plébániáján mint káplán tevékenykedett. Ezzel párhuzamosan a budapesti egyetemen magyar nyelvészetet és irodalmat hallgatott. 1919-ben a prágai Károly Egyetemen bölcsészdoktori címet szerzett. 1922-től az egyetem könyvtárában töltött be vezető állást. 1925-ben a prágai egyetem Bölcsészettudományi Karán megalapította a magyar nyelv és irodalom tanszéket és *Ján Arany v literatúre slovenskej* (Arany János a szlovák irodalomban)

című monográfiájával habilitált e szakterületen. Egyben finnugor filológiával is foglalkozott. Műveltsége elmélyítésére e diszciplínában egy éves stipendiumot kapott finnországi tanulmányútra, amelyet 1926-ban valósított meg. 1929-ben a Károly Egyetem rendkívüli tanárává nevezték ki, 1931-ben pedig a pozsonyi Komenský Egyetem rendes tanárává. 1933-ban bekövetkezett haláláig itt adott elő magyar nyelvet és irodalmat, valamint finnugor filológiát.

Pavel Bujnák hatalmas munkabírására jellemző – s valószínűleg a túlfeszített munka is hozzájárult korai halálához –, hogy terjedelmes a szlovasztikai műve is. Szakkörökben magasra értékelték nyelvészeti munkáit, így *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofynskich a zvláste maďarskom* (P. v. a finnugor nyelvekben, különösen a magyarban, Praha 1928) című csaknem 400 oldalas monográfiáját az összehasonlító nyelvészet területéről. Néhány esztétikai művet is írt, amelyek a 19. és a 20. századi német, francia és szlovák gondolkodás beható ismeretéről tanúskodnak. Mint irodalomkritikus figyelemmel kísérte és értékelt, kommentálta a korabeli szlovák irodalom fejlődését. Ezen kívül részt vett a tudományos szervezőmunkában, szakfolyóiratok és lexikonok szerkesztésében, kiadásában.

Kissé részletesebben foglalkoztam Bujnák sokoldalú tudományos tevékenységével, hogy érzékeltessem felkészültségét, szaktudását, amely kihatott hungarológiai művének és egyetemi előadásainak magas színvonalára.

Pavel Bujnák legjelentősebb műve az összehasonlító irodalom tárgyköréből a már említett *Ján Arany v literatúre slovenskej* című monográfiája. Széleskörű irodalomtörténeti kutatásokra alapozva, a korabeli nyugat-európai összehasonlító irodalomtudomány elméleti és módszertani vívmányainak ismeretben tanulmányozza Arany János műve és a szlovák irodalom viszonyát. Tisztánlátására jellemző, hogy nem esett az irodalmi hatás korabeli, gyakran mechanikus felfogásának kelepcéjébe és különbséget tesz az irodalmi kapcsolatok, valamint – mai terminológiával szólva – a tipológiai összefüggések között. Részletesen bemutatja Arany János arcképét, korát, életművét, majd Arany költészetének ösztönzéseit, illetve hatását vizsgálja tizennégy szlovák költő verseiben a témakörök, motívumok, irodalmi hősök, valamint a művészi forma és stílus szintjén.

Bujnák eredményes pedagógiai tevékenységét mi sem bizonyítja jobban, mint három legtehetségesebb tanítványának Alžbeta Göllnerovának, Rudo Uhlárnak és Emil Bolesláv Lukáčnak hungarisztikai műve, Alžbeta Göllnerová (1905–1944) egyetemi tanulmányait 1925 és 1929 között a prágai Károly Egyetemen végezte, ahol történelmet, valamint szlovák és magyar filológiát hallgatott. Ezután több szlovákiai városban középisko-

lai tanárként működött. Irodalomtudományi kutatásait a 19. és a 20. századi magyar irodalomra összpontosította. Cikkeire, tanulmányaira jellemző az alapos anyagismeret és a haladó, demokratikus társadalmi elkötelezettség. Mikszáth Kálmán, Ady Endre és Szabó Dezső műveit a századvég-századelő magyar társadalmáról általuk alkotott kórképének tekintette és valóságértéküket elemezte. Az utóbbi kettőnél magyarságfelfogásukat, a történelmi és a háború utáni Magyarország alapvető létkérdéseinek megoldásáról alkotott nézeteiket és ezek művészi vetületét értékeli.

Göllnerová legjelentősebb műve *József Eötvös* (1937) című monográfiája, melyet Pavel Bujnák emlékének szentelt. A csaknem 250 oldalas monográfiában módszeresen tekinti át Eötvös József életpályáját és művét, a művészet küldetéséről és jellegéről vallott nézeteit, szépirodalmi műveinek főbb témaköreit, politikai írásaiban felvetett problémákat, elveket, költészetének és prózáinak kompozícióját, valamint stílusát. Kísérletet tesz Eötvös helyének meghatározására az európai gondolkodás és művészet világában. Végül méltatja a magyar író érdemeit a modern magyar regény és a nyugat-európai liberális gondolkodásra épülő államtudomány megteremtésében. Az idézetek és hivatkozások gazdagsága, valamint a szakirodalom jegyzékének terjedelme Göllnerová rendkívüli tájékozottságáról vall az Eötvös József-re és korára vonatkozó magyar és külföldi szakirodalomban.

Széleskörű műveltséggel rendelkezett az alig harmincévesen elhunyt Rudo Uhlár (1904–1934) is. A prágai Károly egyetem bölcsészettudományi Karán 1927 és 1931 között végezte filológiai tanulmányait, ahol Pavel Bujnák előadásait is hallgatta. Tudományos felkészültségét Párizsban (1931–1932), Turinban és Rómában (1932–1933) tökéletesítette, ahol megismerkedett a korabeli irodalomtudomány és összehasonlító irodalomkutatás irányzataival. Idegen nyelvek ismerete lehetővé tette számára a szlovák irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerének vizsgálatát. Cikkeinek és tanulmányainak javát a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatoknak szentelte.

Legjelentősebb az 1932-ben közölt *Vzťahy medzi slovenskou literatúrou a literatúrami susednými* (A szlovák irodalom kapcsolatai a szomszéd irodalmakkal) című tanulmánya. Ennek első részében a korabeli komparatiztika elméleti és módszertani elveit rendszerezi, hogy kiindulópontot teremtsen Ady Endre és költészete szlovákiai lelkes fogadtatásának magyarázatára az első világháború utáni másfél évtizedben.

Uhlár szerint ennek főbb okai a következők: 1) a fiatal szlovák költőnemzedék magyar nyelvi és irodalmi műveltsége; 2) a magyar nyelv közvetítő szerepe közte és az irodalmak között; 3) a közös történelmi és

kulturális hagyományok, a közös érzés- és gondolatvilág, amelyet a történelmi Magyarország határain belüli hosszú együttélés alakított ki; 4/ Ady zsenialitása, aki műalkotásaiban megtestesítette azokat a problémákat, gondolatokat, érzéseket, lelki megrezdüléseket, művészi és szellemi ösztönzéseket, amelyek a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében mozgásba hozták Európát. Uhlár szerint a korabeli szlovák költészet megrekedt a dekadencia szintjén, Ady viszont művében túlhaladta a dekadenciát és utat nyitott a költészet továbbfejlődése számára. Így több ifjú szlovák költő tökéletes művészi megformálásban megtalálta művében mindazt, amit tudat alatt érzett, amit keresett és ami után vágyakozott.

Rudo Uhlár e tanulmány megírása előtt, 1931-ben egy ellentmondásokkal terhelt cikkében kifogásolta az Ady-fordítások növekvő számát és károsnak nyilvánította Ady, úgymond, dekadens költészetének az ifjú szlovák lírikusokra gyakorolt hatását. Az időszaki sajtóban nemzedék-társa, Emil Boleslav Lukač költő és műfordító szállt vele vitába, tagadva Ady Endre költészetének dekadens jellegét. E vita egyik legjelentősebb eredménye Lukač *Ady a dekadencia* (Ady és a dekadencia) című doktori disszertációja lett, amelyben saját véleménye alapján – azonban a korabeli magyar irodalomtudomány eredményeinek figyelembevételével is – szakszerű érveléssel mentette fel Adyt a dekadencia vádjá alól. Lukač meggyőzően kimutatta, hogy Ady életszeretete szöges ellentétben áll a dekadenciával. Tanulmánya 1933-ban jelent meg a Pavel Bujnák emlékének szentelt már idézett tanulmánykötetben.

Emil Boleslav Lukač (1900–1979) a selmecbányai magyar evangélikus líceumban érettségizett. 1918-ban Pozsonyban beiratkozott a Magyar Evangélikus Hittudományi Akadémiára. Egyúttal a magyar Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarára is járt magyar–francia szakra. Az államfordulat után Lukač szlovákul folytatta teológiai tanulmányait. Teológiai és filozófiai műveltségét 1922 és 1924 között Párizsban a Sorbonne-on, majd 1929-ben Lipszében egészítette ki. Irodalmi tevékenységének egyik fő területe a költészet volt. Több mint egy tucat verseskötete a szlovák líra legjavához tartozik. A Szlovák Írók Egyesülete titkáraként fontos szerepet játszott a szlovák irodalmi élet szervezésében. Fordított franciából, németből, perzsából, fordítói tevékenységének központjában azonban a magyar irodalom állt.

A két világháború között ő volt Ady leglelkesebb szlovák fordítója és propagátora. Ady-tolmácsolásait 1941-ben *V mladých sdriach* (Ifjú szívekben) címen önálló kötetben adta közre, melynek előszavában megrajzolta Ady emberi és művészi portréját.

Lukáč másik fontos tanulmánya ez időszakból terjedelmes előszava a *Na brehu čiernych vôd* (Sötét vizek partján) címen 1943-ban megjelenő antológiához. A kötet a modern magyar költészet tizenhét élvonalbeli képviselőjének hatvankét költeményét tartalmazza tíz szlovák költő tolmácsolásában.

Lukáč előszava programjelleű. Hangsúlyozza a szellemi értékek cseréjének szükségességét, a szlovák és a magyar nemzet kölcsönös közeledésének és együttműködésének fontosságát. Az antológia humanista szelleme és Lukáčnak a hivatalos politikával ellentétes nézetei a szlovák-magyar viszonyra az adott társadalmi-történelmi helyzetben kiváltották a korabeli politikai hatalom képviselőinek éles kritikáját.

Bujnák, Göllnerová, Uhlár és Lukáč hungarisztikai tevékenységüket nem korlátozták kizárólag a magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatására. A szlovák sajtóban rendszeresen beszámoltak a magyar kortárs irodalom eseményeiről, kritikákat és glosszákat írtak a megjelenő művekről, stb. Göllnerová és Lukáč fordítottak is magyarból. A szlovák hungarisztika a két világháború között tehát professzionális színvonalra emelkedett, belsőleg differenciálódott és kifejelesztette műfajait. Kár, hogy képviselői nagy részének korai halála miatt életművük torzó maradt. Közülük csak Lukáč háború utáni tevékenysége őrizte meg e szakterület folytonosságát.

A második világháborút követő két évtizedben a szlovák hungarisztika fejlődése megtorpant. Csak a magyarul értő szlovák irodalomtörténészek, Andrej Mráz, Milan Pišut és Ján Mišianik hallatták olykor hangjukat a magyar irodalommal kapcsolatban.

Lényeges változást e téren a hatvanas évek hoztak, amikor 1964-ben megalakult a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi és Nyelvi Intézete (Ústav svetovej literatúry ja jazykov SAV). Feladata a külföldi irodalmak rendszeres kutatása és a köztük létező folyamatok tanulmányozása volt. Az intézet munkatervében a magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása is helyet kapott. Az intézet munkatársainak csekély létszáma miatt azonban csak egy személy, Rudolf Chmel (szül. 1939) végezte ezt a munkát.

Az intézet megalapítója és igazgatója Mikuláš Baskoš (1914–1972) több írásában is hangsúlyozta, hogy a szlovák irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerében a cseh irodalom mellett az egyik legfontosabb irodalmi tényező, amely hatott fejlődésére, a magyar irodalom volt, és ennek – szerinte – mindeddig nem szentelt kellő figyelmet a szlovák irodalomtörténet-írás.

A tárgykör megvilágítása és az eddigi eredmények áttekintése érdekében az intézet 1969 novemberében nemzetközi konferenciát szervezett Szomolányban (Smolenice), amelyen negyvennégy irodalomtörténész vett részt Szlovákiából, Csehországból, Magyarországról és Németországból. A rendezvény jelentőségét emelte a tény, hogy ez volt az első konferencia Csehszlovákiában a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokról.

A tudományos találkozón tizenkilenc előadás és több hozzászólás hangzott el. Az előadók részben elméleti és módszertani kérdésekkel foglalkoztak, részben konkrét irodalomtörténeti korszakokat, folyamatokat, írói életműveket, a két nemzeti irodalom kapcsolatait, párhuzamait elemezték a 16. évszázadtól a jelenkorig. A konferencia anyaga *Tradície a literárne vzťahy* (Hagyományok és irodalmi kapcsolatok) címen 1972-ben könyv alakban megjelent. Áttekintést nyújt az addigi kutatások eredményeiről, valamint a két nemzeti irodalom fejlődéséről és kapcsolatairól kialakult nézetekről.

A következő két évtizedben a szlovák–magyar érintkezések kutatását professzionális alapon a Világirodalmi Intézet, majd ennek felosztása után 1973-tól a SZTA Irodalomtudományi Intézete (Literárnovedný ústav SAV) biztosította. A szaktudósok szerény létszáma ellenére rendszeresen folyt a munka. Rudolf Chmel módszeresen tárta fel az irodalmi kapcsolatok addig ismeretlen tényeit és a két irodalom fejlődésében mutatkozó párhuzamokat a 19. és a 20. század irodalmában. Vizsgálódásainak eredményeit két tanulmánykötetben gyűjtötte össze. A *Literatúry v kontaktoch* (1972) című kötet magyar fordításban is megjelent *Két irodalom kapcsolatai* (1980) címen. A másik kötet *Paralely a konfrontácie* (1986, Párhuzamok és ellentétek) címet kapta. Chmel még egy, a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokra vonatkozó dokumentumgyűjteménnyel gyarapította a szakirodalmat, melynek a *Literárne vzťahy slovensko-maďarské* (1973) címet adta.

A szlovák hungarisztika fejlesztéséhez, gyarapításához az említett időszakban hozzájárultak a pozsonyi Komenský Egyetem pedagógusai is. Jaroslava Pašiaková (1931) *Lajos Kassák* (1973) című könyvében a magyar avantgárd művészetet tanulmányozza mindenekelőtt központi alakja – Kassák Lajos – művén keresztül. Két magyarul megjelent tanulmánygyűjteménye a *Folyamatos múlt* (1981) és az *Irodalmi hármaskötésben* (1990) a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok problematikáját boncolgatja.

Ludovít Garaj (1936) *Gemer a Malohont* (1997) című enciklopédikus műve e régiók kultúrájáról nyújt átfogó képet. Garaj több jelentős magyar prózai művet fordított le szlovákra és ezekhez tudományos jellegű terjedelmes elő- vagy utószókat írt.

Ezen áttekintés szerzője eredetileg a 20. század szlovák irodalmával foglalkozott. A hungarológiai kutatások kiszélesítése érdekében a hetvenes évek közepén kapcsolódott be intenzívebben e munkába két tárgykörre összpontosítva figyelmét. Az egyik a szlovák és a magyar szocialista irodalom fejlődése volt a második világháborút követő évtizedekben. A kor és az irodalmi fejlődés rokon jellege a tipológiai összefüggéseket domborította ki, amint ez kitűnt a *Slovenská a maďarská próza 50. rokov* (Az ötvenes évek szlovák és magyar prózája, 1990) című analitikus tanulmányból. A másik tárgykör a magyar irodalom fogadtatása volt a szlovák irodalmi kultúrában. Az eredmény mintegy tíz tanulmány volt a 19. és a 20. századi magyar irodalom nagy íróinak fogadtatásáról. Ezek közül egy kötetnyi írás *Szlovák tükkörben* címen 1997-ben jelent meg Budapestén a Regio Kiadó gondozásában.

A magyar irodalom és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében folyik, mely 1991-ben alakult meg. Itt a hungarisztikával egy tudományos kutató – e sorok írója – és két aspiráns nő foglalkozik. A kutatás eredményei hozzáférhetővé tételének mindkét nemzeti irodalomtudományi és kulturális közösség számára továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítunk. A közelmúltban fejeztem be egy kétnyelvű monográfia első kötetét, amely a magyar irodalom műfordítások útján való fogadtatását tárgyalja a szlovák irodalmi kultúrában 1860-tól 1918-ig *Maďarská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1860–1918* címen. A 2. kötet az 1919–1949-es időszakot fogja tárgyalni, a 3. kötet pedig az 1950–1990-es periódusnak lesz szentelve.

E beszámoló nem lenne teljes, ha meg nem említeném a szlovákiai magyar irodalomtörténészek szerepét a közös irodalmi múlt feltárásában. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Csanda Sándor (1927–1989) neve merül fel, aki nagy szorgalommal több úttörő jellegű tanulmányában tette közzé kutatásainak eredményeit. Fontosabb művei e tárgykörből a *Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus* (1973) című monográfiája, a *Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai* (1986) című tanulmánykötet és mások. Tözsér Árpád (szül. 1935) inkább a közelmúltban keresi az összekötő láncszemeket a szlovák és a magyar, illetve a cseh és a magyar költészet között.

A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kezdetei a történelmi Magyarországon államhatárain belül gyökeredznek. A kor jellegével függött össze, hogy nemegyszer nemzetiségi ellentétek terhelték ezeket. A közös történelmi múltból sarjadó ellentétek kihatással voltak azokra az időszakokra

is, amikor már önálló államban élt a két nemzet. Az új évezred küszöbén, az európai nemzetek és államok integrációs törekvései korában – úgy tűnik – kölcsönös viszonyuknak pozitív tartalmat fog kelleni kapni. Ennek megformálásában fontos szerepet vállalhat a kultúra, az irodalom és az irodalomtudomány is. Az utóbbi a pozitív szellemi és irodalmi értékek felismerésében és közvetítésében, hogy a kis nemzetek kölcsönösen erőt meríthessenek egymás szellemi kincseiből.

A globalizáció korában növekszik a kis nemzetek kultúrájának, irodalmának veszélyeztetettsége, és ezért egymásrautaltsága is. Csak közös erővel fogják tudni kivédeni e folyamat negatív hatásait és megőrizni nemzeti vonásaikat, kulturális értékeiket, hogy gazdagíthassák a harmadik évezred kultúrájának arculatát.

A hungarológiai oktatásról és fejlesztéséről Moszkvából

H. TÓTH ISTVÁN

A Nemzetközi Hungarológiai Központ vezetői minden évben körültekinthető témaválasztás után érdemi tanácskozássra hívják a különböző külföldi állomáshelyeken tevékenykedő vendégoktatókat. Illesse dicséret az időszerű vitatémákért a szervezőket és tanácsadóikat!

Az idei konferenciánk vezérgondolatát hosszú ideje érlelhatték az illetékesek, erről tanúskodik a mostani rendezvény szellemi háttéranyagául szolgáló igényes kivitelezettségű folyóirat is. Köszönöm, hogy megtisztelték tanácskozásunkat ezzel a gondos összeállítással, szerkesztéssel kiadvánnyal, s jóleső érzéssel tölthet el bennünket az is, hogy a hat rovat mindegyikéből kedvünkre válogathatunk, hasznosíthatunk ötletgazdag írásokat jelen találkozónkat követően is.

Mind az említett folyóiratból, mind a konferenciára toborzó meghívóból egyértelműen tárul eléink, bőven van és lesz teendőnk, ha azt akarjuk, hogy az ezredfordulót követően is legyen szellemi, szakmai érvényessége a magyarságtudománynak itthon és külföldön egyaránt. Csatlakozva Kissné Pap Margit főtanácsos asszony színvonalas áttekinthető gondolataihoz, jelesül a hungarológia fogalmáról, annak tartalmáról és a terjedelmével összefüggő kompetenciahatárokról valóban sohasem tudunk eleget mondani, azaz mindig lesz újabb felvetésünk, remélhetőleg elsősorban a konkrét szakmai kutatási eredményeknek köszönhetően, s nem elsősorban politikai izomgyakorlatokra reagálván.